

«почуття кордону», наявність прикордонного простору та узагальнивши багато інших питань, пов'язаних із цим феноменом.

Джерела та література

1. Вегеш М. Геополітика в іменах / М. Вегеш. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – 216 с.
2. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении / К. Хаусхофер // Классика геополитики. XX век. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – С. 227–598.

УДК 327(438+47+57+477):321.013(091)

Andrzej Wawryniuk – kandydat nauk geograficznych, docent
Wchodnioeuropejskiego Uniwersytetu
Narodowego imienia Łesi Ukrainki
i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
w Chełmie;
Roman Kotsan – kandydat nauk
politycznych, doktorant nauk politycznych
i administracji publicznej
Wchodnioeuropejskiego Uniwersytetu
Narodowego imienia Łesi Ukrainki

Traktat ryski z 1921 r. a wschodnia granica Polski z Rosją i Ukrainą

Роботу виконано в СНУ ім. Лесі Українки

Wawryniuk Andrzej, Kotsan Roman. Traktat ryski z 1921 r. a wschodnia granica Polski z Rosją i Ukrainą. Lata dwudzieste XX w. były wyjątkowo trudne zarówno dla dyplomacji, jak i narodów Polski, Rosji i Ukrainy. Polska po uzyskaniu niepodległości dążyła do zapewnienia suwerenności i przyłączenia rozległych terenów, utraconych podczas rozbiorów, mając poparcie Rady Ambasadorów większości państw Europy Zachodniej. Ukraina czuła się pokrzywdzona poprzez wycofanie zgody na przyłączenie do niej Chełmszczyzny. Konfliktową sytuację, przynajmniej na krótki okres, kończył Traktat ryski i delimitacja granicy wschodniej Polski.

Kluczowe słowa: Traktat ryski, delimitacja granicy, niepodległość, suwerenność, Związek Radziecki, Białoruś, Ukraina, Wołyń, Zbrucz, Dniestr, obywatelstwo polskie, transport kolejowy.

Вавринюк Анджей, Коцан Роман. Ризький договір 1921 року та східний кордон Польщі з Росією й Україною. Двадцяті роки XX ст. були надзвичайно важкими для дипломатії народів Польщі, Росії та України. Польща після здобуття незалежності прагнула забезпечити суверенітет і приєднання великих територій, втрачених під час її розділу, маючи підтримку Ради послів більшості країн Західної Європи. Україна почувалася скривдженою в зв'язку з скасуванням згоди на приєднання до неї Холмщини. Конфліктна ситуація, принаймні на деякий час, була вичерпана завдяки Ризькому мирному договору й делімітації східного кордону Польщі.

Ключові слова: Ризький договір, делімітація кордону, незалежність, суверенітет, Радянський Союз, Білорусь, Україна, Волинь, Збруч, Дністер, польське громадянство, залізничний транспорт.

Wawryniuk Andrzej, Kotsan Roman. The Treaty of Riga in 1921 and the Polish Eastern border with Russia and Ukraine. The 1920s was an extremely difficult time for diplomacy and the nations of Poland, Russia and Ukraine. Poland after having independence back sought to ensure the sovereignty and join the vast territories that were lost during the partition, with the support of the Council of Ambassadors from most Western European countries. Ukraine felt aggrieved by the withdrawal of approval for the Chelm connection. Confrontational situation - at least for a short period ending the Treaty of Riga and the Polish Eastern border delimitation.

Key words: Treaty of Riga, delimitation of the border, the independence, sovereignty, the Soviet Union, Belarus, Ukraine, Volyn, Zbrucz, Dniester, Polish citizenship, rail transport.

Aktualność badań. Znaczenie granicy polsko-ukraińskiej zawsze budziło i budzi zainteresowanie nie tylko naukowców. Na naukowe opracowania i dowody czekają także czytelnicy interesujący się problematyką wzajemnych stosunków międzypaństwowych. Z tych m. in. względów tematyka artykułu nie traci na aktualności.

Analiza ostatnich publikacji. Opracowania zwarte na ten temat nie występują. Wzmianki na ten temat można spotkać w następujących pozycjach: «Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920, Warszawa 2009, praca pod red. T. Krząskta», «Granice Rzeczypospolitej Polskiej (na przestrzeni dziejów), Warszawa 2005, praca pod red. Z. Kumosia», «Terytoria sporne w Europie» T. Witucha, Pułtusk 2001, «Stosunki polsko-ukraińskie historia i pamięć», Toruń 2008, praca pod red. J. Marszałek-Kawy i Z. Karpusa.

Przedmiot i cel zadania naukowego. Przedmiotem i celem badań naukowych był proces tworzenia się wschodnich granic Polski, decyzji politycznych na jej przebieg, a także sama delimitacja granicy z oznaczeniem jej linii i podaniem miejscowości nadgranicznych przynależnych do Polski oraz państw – sąsiadów.

Wykład tekstu. Zakończenie I wojny światowej, wojna polsko-bolszewicka z lat 1918–1920 i jej rozstrzygnięcia doprowadziły do nowych decyzji formalno prawnych, dotyczących między innymi terenów Kresów Wschodnich. Należy tu nadmienić m. in. Traktat Brzeski z 9 lutego 1918 r., w wyniku którego Niemcy i Austro-Węgry odstępowały proklamowanej 22 stycznia 1918 r. Ukraińskiej Republice Ludowej tereny zwane potocznie Chełmszczyzną, których granice opisano w artykule II punkt 2 Traktatu [22], a który to Traktat w wyniku sprzeciwu Polaków nigdy nie wszedł w życie. Drugim ważnym wydarzeniem politycznym była Konferencja Pokojowa w Paryżu z 1919 r. na której rozpatrywano problematykę przyszłych granic Polski. Warto przy tym zaznaczyć, że już 8 października 1918 r. Roman Dmowski, delegat Polski na konferencję, złożył W. Wilsonowi, prezydentowi Stanów Zjednoczonych memoriał dotyczący terytorium Polski. W części III – «Zabór rosyjski» napisał: «Prowincje Wschodnie. Gubernie kowieńska, wileńska, grodzieńska, mińska, mohylowska, witebska, wołyńska, podolska i kijowska o powierzchni ogólnej 180 911 kil. Kwadratowych i ludności wynoszącej 26 013 400 są dawnym terytorium Państwa Polskiego, przyłączone do Rosji w czasie trzech rozbiorów (1772, 1793, 1795)» [3, s. 140, 158]. W dalszej części memoriału R. Dmowski określał, które obszary winny wejść do Państwa Polskiego: «Wszystkie terytoria prowincji wschodnich to znaczy: wschodnia część guberni witebskiej, gubernia mohylowska, wschodnia część guberni mińskiej, gubernia wołyńska i podolska, z wyjątkiem swych powiatów zachodnich» [4, s.166], powinny być włączone do Polski.

Jeszcze w trakcie prowadzonych walk (wojna polsko-bolszewicka) Naczelnny Wódz Wojska Polskiego rozkazem z dnia 12 maja 1919 r. [10] i 29 maja 1920 r. [14] oraz z dnia 17 stycznia i 29 maja 1920 r. [1] powołał Urząd Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich i Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. 20 października 1920 r. w miejsce w/w urzędów utworzony został Tymczasowy Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych (Z.T.P. i E.) [13], którego szefem został Władysław Raczkiewicz, naczelnik Okręgu Mińskiego b. Zarządu Ziem Wschodnich [12]. Otrzymał on bardzo szerokie

kompetencje, do których, poza problematyką mającą bezpośrednią styczność z operacjami wojennymi, należały przede wszystkim sprawy administracyjne i samorządowe, sprawy narodowościowe, społeczne, gospodarcze, wydawanie i wykonywanie odnośnych zarządzeń, a także sprawy policji i sądownictwa karno-administracyjnego. Do kompetencji Szefa Zarządu Ziem należało także regulowanie ruchu ludności cywilnej oraz wydawanie przepustek i paszportów [11]. 4 grudnia 1920 r. decyzją Szefa Z.T.P. i E. zapadły pierwsze decyzje administracyjne, np. z powiatu włodzimierskiego (Wołyń) wydzielony został powiat lubomelski [17], z powiatu kowalskiego – powiat Kamień Kaszyński [18], a z powiatu włodzimierskiego – powiat horochowski [19]. Zostały także rozszerzone granice powiatu sarnieńskiego [20], do którego z powiatu łuckiego włączone zostały następujące gminy: Bereźnicka, Włodzimierzecka, Horodecka, Rafałowiecka i Bielsko-wolska [21]. Między innymi, poprzez tego typu decyzje, wprowadzany został polski porządek prawny, w tym administracja różnych szczebli i nowy – polski podział administracyjny, w tym przypadku Wołynia.

27 listopada 1920 r. ukazało się Rozporządzenie Rady Ministrów likwidujące Tymczasowy Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych powołanych rozkazem Wodza Naczelnego z dnia 9 września 1920 r. Zarząd nad tym obszarem przejął Minister Spraw Wewnętrznych oraz poszczególne ministerstwa [16]. Powyższa decyzja była podyktowana między innymi tym, że 17 sierpnia 1920 r. w Mińsku rozpoczęto polsko-sowieckie pertraktacje pokojowe, które następnie od 21 września prowadzone były w Rydze, gdzie 12 października 1920 r. zawarta została tzw. umowa o preliminarzach pokojowych i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad, którą Sejm RP zatwierdził Ustawą z dnia 22 października 1920 r. [26].

Najbardziej istotnym dokumentem kończącym wojnę polsko – bolszewicką był Traktat pokojowy zawarty między Polską a Rosją i Ukrainą i podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 r. W preambule dokumentu zapisano: «Polska z jednej strony a Rosja i Ukraina z drugiej strony powodowane pragnieniem położenia kresu wynikłej między nimi wojnie i dążąc do zawarcia, na podstawie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. Umowy o przedwstępnych warunkach pokoju, ostatecznego, trwałego, honorowego i na wzajemnym porozumieniu opartego pokoju, postanowiły wszcząć rokowania pokojowe» [23]. Rząd polski reprezentowali: Jan Dąbrowski, Stanisław Kuzik, Edward Lachowicz, Henryk Starsburger i Leon Wasilewski, a w imieniu rządów: Rosyjskiej Socjalistycznej Federalnej Republiki Rad, Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad oraz Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad występowali: Adolf Joffe, Jakub Haniecki, Emanuel Kliring, Jura Kociubiński i Leonid Oboleński. Najważniejsze zapisy Traktatu znajdują się w artykułach I, w którym stwierdzono, że stan wojny pomiędzy stronami ustaje oraz w artykule II, którego treść brzmi: «Obie układające się strony, zgodnie z zasadą stanowienia narodów o sobie, uznają niepodległość Ukrainy i Białorusi». Zapisano też dokładny przebieg linii granicznej, o której przebiegu napiszemy poniżej. Istotny jest także artykuł III: «Rosja i Ukraina zrzekają się wszelkich praw i pretensji do ziem, położonych na zachód od granicy. (...) Ze swej strony Polska zrzeka się na rzecz Ukrainy i Białorusi wszelkich praw i pretensji do ziem położonych na wschód od tej granicy» [24]. W Traktacie zapisano także zobowiązania w stosunku do obywateli narodowości polskiej, znajdujących się w Rosji, Białorusi i Ukrainie gwarantując im równouprawnienie, wszelkie prawa, swobodny rozwój kultury i języka oraz wykonywania obrzędów religijnych. Polska, na zasadzie wzajemności, gwarantowała wymienione prawa mieszkającym w Rzeczypospolitej Ukraińcom, Rosjanom i Białorusinom.

Jak już zostało wspomniane, Traktat zawiera opis przebiegu granicy pomiędzy umawiającymi się stronami. Dla jej wyznaczenia została powołana komisja delimitacyjna, a przewodniczącym polskiej delegacji był Leon Wasilewski, jeden z sygnatariuszy Traktatu. Ponadto Rada Ministrów do składu delegacji powołała również: płk Mariana

Hempla, Kajetana Rożnowskiego i B. Kowarskiego. Delegacja w maju 1921 r. liczyła łącznie 488 etatów [32; 24]. W skład delegacji rosyjsko-ukraińsko-białoruskiej wchodził: Stanisław Pustkowski, Fiodor Kostjajew, Rudolf Jegorow, Leon Hajkis oraz Andrzej Tauzen. W skład delegacji Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie wchodziło 37 pracowników, w tym 15 zdeklarowanych komunistów i 11 czekistów [33, s. 25]. Wobec znacznej długości granicy została ona podzielona na odcinki: połocko-wilejski, mińsko-nieświeski, poleski, wołyński i odcinek Zbrucza. Dla jej zdemilitaryzowania powołane zostały cztery podkomisje, które zajmowały się wymienionymi odcinkami za wyjątkiem odcinka granicy przebiegającej przy rzece Zbrucz, uznając, że brak jest konieczności prowadzenia prac na tak oczywistym, co do przebiegu odcinku. Miejscem pobytu Komisji Głównej aż do końca 1921 r. był Mińsk, a następnie w 1922 r. Równe. Podkomisja Połocko-Wilejska mieściła się w Połocku i Wilejce; Mińsko-Nieświejska w Mińsku, Rakowie i Nieświeżu; Poleska – w Łachwie i Wołyńska w Równem i Krzemieniu [27, s. 1]. Jesienią 1922 r. sprawa politycznego ustalenia ostatecznej linii granicznej została zakończona, pozostało jedynie jej oznakowanie, w skład którego wchodził podwójny rząd słupów i kopców polskich i sowieckich stojących od siebie w odległości 5 metrów. Każdy z polskich słupów opatrzony był godłem Polski, napisem «Rzeczypospolita Polska» oraz kolejnym numerem.

23 listopada 1922 r. w Równem na Wołyniu został podpisany protokół przekazania całej granicy liczącej 1412,2 km oznakowanej 2281 słupami granicznymi i około 400 kopcami [28, s. 5]. Pod względem politycznym granica dzieliła się na trzy odcinki. Pierwszy - z Rosją sowiecką – od trójstyku polsko-rosyjsko-łotewskiego znajdującego się po stronie polskiej we wsi Wiatka, rosyjskiej – Nowe Sióło, łotewskiej – Koskowce nad Dźwiną do folwarku Lipowo (P) aż do styku granic byłej guberni witebskiej i mińskiej. Ta część granicy liczyła 142 km. Drugi odcinek z Białorusią sowiecką rozpoczynał się od folwarku Lipowo i biegł aż do młyna wodnego w uroczysku Uhoł (P) leżącego na styku dawnych guberni mińskiej i wołyńskiej. Długość tego odcinka wynosiła 665,1 km. Trzeci, i ostatni odcinek rozpoczynał się od wyżej wymienionego uroczyska do granicy z Rumunią przy ujściu rzeki Zbrucz do Dniestru. Jego długość to 605,1 km [29, s. 7].

Pod względem charakterystyki terenu, przez który biegnie granica – 500 km stanowiły lasy, 460 – bagna i błota, około 450 km to tereny suche, otwarte, przede wszystkim pagórkowate, a 250 km granicy przebiegało rzekami [30, s. 8].

Zgodnie z Traktatem ryskim granicę między Polską z jednej a Rosją, Białorusią i Ukrainą z drugiej strony stanowi linia: wzdłuż Dźwiny (Zap. Dwina) od granicy Rosji z Łotwą aż do punktu, w którym granica byłej guberni wileńskiej styka się z granicą byłej guberni witebskiej; dalej granica byłej guberni wileńskiej i witebskiej do drogi, łączącej w. Drozdy z m. Orzechówko, pozostawiając drogę i m. Orzechowo po stronie Polski; dalej, przecinając kolej żelazną koło m. Orzechowna i skręcając na południowy zachód, biegnie wzdłuż drogi żelaznej, pozostawiając stację Zahacie po stronie Polski, w. Zahatie po stronie Rosji, a w. Stelmachowi po stronie Polski (na mapie wieś nieoznaczona); dalej wzdłuż wschodniej granicy byłej guberni wileńskiej do punktu, w którym schodzą się powiaty: dzieśnieński, lepelski i borysowski; dalej wzdłuż granicy byłej guberni wileńskiej na przestrzeni około jednej wiorsty do skrętu jej na zachód koło z. Sosnowiec (na mapie nie oznaczono); dalej linią prostą do źródeł rzeczki Czernicy na wschód od Hornowa, potem wzdłuż rzeczki Czernicy do w. Wielkiej Czernicy, pozostawiając ją po stronie Białorusi; dalej na południowy zachód w poprzek jeziora Miadzioł, stamtąd do w. Zarzeczyck, pozostawiając tę ostatnią oraz w. Chmielewszczyznę po stronie Białorusi, a w. Starosiele i w. Turowszczyznę po stronie Polski; dalej na południowy zachód od rzeki Wilji aż do ujścia do niej ze wschodu bezimiennej rzeczki na zachód od Drohomicz, pozostawiając po stronie Białorusi wsie: Uhły, Wolbarowicze, Borowe, Szunówkę, Beztrock, Daleką, Klaczkówkę, Zazantów i Maciejowce, a po stronie Polski wsie: Komajsk, Raszkówkę, Osowę, Kusk, Wardomicze, Sołone i Milcz; dalej rzeką Wilią aż do

traktu, idącego na południe od m. Dołhinowa; dalej na południe do w. Baturyna, pozostawiając po stronie Białorusi cały trakt i wsie: Rogozin, Tokary, Połosy i Hłuboczany, a po stronie Polski wsie: Owsianki, Czarnorucze, Żurawę, Ruszczyce, Zaciemień, Borki, Czerwiaki i Batury; dalej na m. Radoszkowicze, pozostawiając po stronie Białorusi wsie: Papasze, Sieliszczce, Podworany, Trusowicze północne, Doszki, Cyganowo, Dworzyszczce i Czyrewicze, a po stronie Polski wsie: Łukowiec, Mordasy, Rubce, Ławcowicze północne i południowe, Budźki, Klimonty, Wielkie Baszty i m. Radoszkowicze; dalej po rzece Wiązówce do w. Lipienie, pozostawiając ostatnią po stronie Polski, stąd na południowy zachód, przecinając kolej i pozostawiając st. Radoszkowicze po stronie Białorusi; dalej na wschód od m. Rakowa, pozostawiając po stronie Białorusi wsie: Wiekszyce, Dołżeńie, Mietkowę, W. Borozdynkę i Kozielszczyznę, a po stronie Polski wsie: Szypowały, Macewicze, Stary Raków, Kuczkuny i m. Raków; dalej do m. Wołmy, pozostawiając po stronie Białorusi wsie: Wielkie Sióło Malawkę, Łukasze i Szczepki, a po stronie Polski wsie: Duszkowo, Chimorydy, Jankowice i m. Wołgę; dalej wzdłuż traktu od m. Wołmy do m. Rubieżewicz, pozostawiając ten trakt i miasteczko po stronie Polski; dalej na południe od karczmy bezimiennej w punkcie przecięcia kolei żelaznej Baranowicze – Mińsk i traktu N. Świerżeń – Mińsk (według mapy 10 wiorstowej nad literą «M» w wyrazie Miezinowka, zaś według mapy 25 wiorstowej przy Kołotowie), pozostawiając karczmę po stronie Polski, przy czym po stronie Białorusi pozostają wsie: Papki, Żywica, Połoniewicze i Osinówka, zaś po stronie Polski wsie: Lichacze i Rożanka; dalej do środka drogi między Nieświeżem a Cimkowiczami na zachód od Kukowicz, pozostawiając wsie: Sewerynowi, Kutiec, Łuninę, Jażwinę północną, Bieliki, Jażwin, Rymarze i Klukowicze po stronie Białorusi, a po stronie Polski wsie: Kul, Buczne, Dwianopol, Żurawy, Posieki, Juszewicze, Listny północne i południowe, Sułtanowszczyznę i Pleszewicze; dalej w połowie drogi między Kleckiem a Cimkowiczami (między wsiami Puzowo i Prochody), pozostawiając po stronie Białorusi wsie: Rajówkę, Sawicze, Zarakowce i Puzowo, zaś po stronie Polski wsie: Marusin, Smolicze wschodnie, Lecieszyn i Prochody; dalej od szosy warszawsko-moskiewskiej, przecinając ją na zachód od w. Filipowicz zachodnich, pozostawiając w. Cichowę po stronie Białorusi, a w. Jodczyce po stronie Polski; dalej na południe od rzeki Moroczy przy Chropolu, pozostawiając wsie: Stare Mokrawy, Zawodrze, Mokrawy i Choropol po stronie Białorusi, a wsie: Ciecierowiec, Ostaszki, Łozowicze i Nowe Mokrawy po stronie Polski; dalej wzdłuż rzeki Moroczy aż do ujścia jej do rzeki Słuczy mińskiej; dalej wzdłuż rzeki Słuczy aż do ujścia jej do rzeki Prypeci; dalej w ogólnym kierunku na w. Bereźce, pozostawiając wsie: Lubowicze, Chilczyce i Bereźce po stronie Białorusi, a wsie: Łutki północne i południowe po stronie Polski; dalej wzdłuż drogi na w. Bukczę, pozostawiając drogę i wieś Bukczę po stronie Białorusi, a w. Kormę po stronie Polski; dalej w ogólnym kierunku do kolei Sarny – Olewsk, przecinając ją między st. Ostki i st. Snowidowicze, pozostawiając po stronie Ukrainy wsie: Wojtkowicze, Sobiczyn, Michałówkę i Budki Snowidowickie, a po stronie Polski wsie: Radziłowicze, Raczków, Białowiską, Białowiż i Snowidowicze; dalej w ogólnym kierunku do w. Myszakówki, pozostawiając po stronie Ukrainy wsie: Majdan Hołyszewski, Zaderewie, Mariampol, Żołny, Klonowę i Rudnię Klonowską, a po stronie Polski wsie: Derć, Okopy, Netrebę, Woniacze, Perełysiankę, Nową Hutę i Myszakówkę; dalej do ujścia rzeki Koryczka, pozostawiając w. Młynek po stronie Ukrainy; dalej w górę rzeki Korczyka, pozostawiając m. Korzec po stronie Polski; dalej w kierunku ogólnym do w. Milatyna, pozostawiając po stronie Ukrainy wsie: Poddubce, Kilikijów, Dołki, Narajówkę, Ułaszanówkę i Marianówkę, a wsie Bohdanówkę, Czernicę, Kryłów, Majków, Dołhę, Friederland, Porębę Kuraską i Milatyn po stronie Polski; dalej wzdłuż drogi z w. Milatyna do m. Ostroga, pozostawiając wsie: Moszczanówkę, Krzywiny i Sołowieje po stronie Ukrainy, a wsie: Moszczenicę, Bodówkę, Wilbowno, miasto Ostróg i drogę po stronie Polski; dalej w górę rzeki Wilji do w. Chodaki, która zostaje po stronie Polski; dalej w kierunku ogólnym do m. Białozórki, pozostawiając

po stronie Ukrainy wsie: Wielką Borowicę, Stepanówkę, Bajmaki północne i południowe, Liski, Siwki, Wołoski, m. Jampol, wsie: Didkowce, Wiązowiec i Krzywczyki, a po stronie Polski wsie: Bołożówkę, Sadki, Obory, Szkrobotówkę, Pańkowce, Grzybowę, Łysoharkę, Wołodźków i m. Białozórkę; dalej do rzeki Zbrucza, pozostawiając drogę i w. Szczęsnówkę po stronie Polski; dalej wzdłuż rzeki Zbrucza do ujścia jej do rzeki Dniestru [25].

W wyniku pertraktacji i uzgodnień prowadzonych w ramach Mieszanej Komisji Granicznej od strony wschodniej do Polski przyłączone zostały wsie: Wójtowicze, majątek Wójtowicze, wieś Budki Wójtowickie, część leśnictwa głuszkowickiego, część majątku Sobiczyn, w tym futory i zaścianki o przeważającej większości polskiej jak: Kupiel, Słobódka, Stary Zawód, Butyń, Dubiszczce i inne, wieś Budki Snowidowickie, Młynek, grunty majątku Ujście nad Koryczkiem oraz 57 futorów, w tym 39 polskich. Ogółem do terytorium Rzeczypospolitej przyłączono 26 682 dziesięciny i około 3000 osób, w większości Polaków. W zamian za otrzymanie terytorium Polska przekazała Białorusi i Ukrainie 27 567 dziesięcin, na których mieszkało 3280 osób [28, s. 5].

Wraz z wyznaczeniem nowej granicy część obywateli Polskich znalazła się na terytorium Białorusi lub Ukrainy, a część Białorusinów i Ukraińców na terytorium Polski. By uregulować problem obywatelstwa Minister Spraw Wewnętrznych jeszcze w 1921 r. wydał rozporządzenie o obywatelstwie Państwa Polskiego. Paragraf 1 postanawia: «Kto udowodni: 1) że pochodzi od uczestników walk o niepodległość Polski w okresie od 1830 do 1865 r., lub, że jest potomkiem osoby, która nie dalej niż w trzecim pokoleniu stale zamieszkiwała na terytorium dawnej Rzeczypospolitej Polskiej; 2) i że sam swą działalnością, używaniem języka polskiego, jako mowy potocznej i wychowaniem swego potomstwa zaznaczył w sposób oczywisty przywiązanie swe do narodowości polskiej uprawniony jest do wyboru obywatelstwa polskiego bez względu na to, gdzie przebywał w dniu wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Traktatu» [15].

Biorąc pod uwagę podział administracyjny, wschodnia granica Polski stykała się z 14 powiatami i 86 gminami.

Tabela 1

Powiaty i gminy wschodniego pogranicza II Rzeczypospolitej Polskiej

L. P.	Powiat nadgraniczny	Gmina nadgraniczna
1.	Dzisna	Leonpol, Mikołajewo, Dzisna, Jazno, Ksaweryn, Prozoroki
2.	Duniłowicze	Tumiłowicze, Dokrzyce, Parafianowo
3.	Wilejka	Dołhinów, Ilja, Olkowicze, Chocieńczyce, Radoszkowicze
4.	Stołpce	Raków, Wołma, Rubieżewicze, Zasule, Świerzeń, Mikołajewszczyzna
5.	Nieśwież	Howiezna, Lesuny, Łań, Klecki, Hrycewicze
6.	Łuniec	Ostrowczyce, Czuczewicze, Lenino, Dawidgródek, Berezów
7.	Sarny	Kisorycze
8.	Równe	Ludwipol, Korzec
9.	Ostróg	Kryłów, Majków, Sijańce, Chorów, Nowomalin
10.	Krzemieniec	Szumsk, Dederkały, Białozórka
11.	Zbaraż	Palczyńce, Toki, Worobiówka, Prosowce
12.	Skalał	Dorofijówka, Staromiejszczyzna, Podwołczyska, Mysłowa, Czerniszówka, Orzechowiec, Rożyska, Tarnoruda, Faszczówka, Łuka Mała, Kokoszyńce, Kozina, Kałaharówka, Wolica, Kręciłów
13.	Husiatyn	Husiatyn, Olchowczyk, Trybuchowiec, Trojanówka, Bednarówka, Szydłowiec, Siekierzyńce, Zielona, Liczkowe, Horodnica
14.	Borszczów	Bereżanka, Trójca, Skala, Podfilipie, Wierzbówka, Załucze, Nirwa, Zalesie, Nowosiółki, Zawale, Kuczyńce, Paniowce, Boryszkowce, Okopy, Gusitynek, Puklaki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wasilewski L. Wschodnia granica Polski / L. Wasilewski. – Warszawa, 1923. – S. 8.

Tymczasem w 1923 r. zastępca ukraińskiego komisarza dla spraw zagranicznych – Jakowlew przed kilku dniami (źródło jest datowane na 19 kwietnia 1923 r. przyp. aut.) powiedział m. in. «Decyzja narady paryskiej (w sprawie uznania granicy wschodniej przyp. aut.) nie obowiązuje nas. W ciągu trzech ostatnich lat poznaliśmy praktycznie cenność i powagę podobnych decyzji. (...) Jest jednak bardzo źle, że Polska dowierając trwałości podobnej decyzji, załała Galicję swoimi wojskami i policją. Rząd centralny Związku Republik Socjalistycznych, a także ludność Ukrainy kategorycznie oświadczy, że decyzja o losach Galicji, bez wypowiedzenia się jej ludności i bez zgody rządu Związku Republik Sowieckich nie ma znaczenia; ten sam punkt widzenia mają nasi przeciwnicy, znajdujący się na emigracji. Rosyjski i ukraiński naród nigdy nie pogodzi się z polskim gwałtem. (...) Aby przeszkodzić dokonaniu przez Polskę gwałtu na Wschodnią Galicję, rząd ukraiński jeszcze przed wydaniem decyzji zajął zupełnie określoną pozycję i 12 marca przesłał państwom Ententy notę protestacyjną. Jednak gwałt został dokonany. Nasz protest nie był przyjęty pod uwagę» [35, s. 2].

Jak się wydaje, strona polska również nie była zadowolona z ustaleń co do przebiegu granicy. «Polska Zbrojna» w kilkuodcinkowej informacji napisała: «Granica Polski nakreślona traktatem ryskim nie dała nam tej linii, której by można uważać za granicę Rzeczypospolitej tj. linii Dźwina – Berezyna – Dniepr» [6, s. 6]. Stanowisko w sprawie granic zajął także Władysław Sikorski, Prezes Rady Ministrów i Minister Spraw Wewnętrznych w odezwie skierowanej do «obywateli Kresów Wschodnich», w której stwierdził m. in. «W dniu 14 marca 1923 r. Rada Ambasadorów państw sprzymierzonych uznała bezwarunkowo i bez zastrzeżeń granice wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej. Granice te zamykają obszary od wieków złączone z Macierzą...» [34, s. 2].

Wytyczenie granicy polsko-sowieckiej nie zlikwidowało problemu bezpieczeństwa na granicy i pograniczach. Jak podaje prof. dr hab. W. Włodarkiewicz, wschodnia granica Polski już po delimitacji była granicą niespokojną. Przykładowo w 1924 r. na tym pograniczu odnotowano 189 napadów rabunkowych i dywersyjnych oraz 28 akcji sabotażowych prowadzonych przez około 1000 dywersantów, między innymi dwie głośne akcje terrorystyczne: we wrześniu zatrzymano pociąg Pińsk – Łunie pod stacją kolejową Łowcza i obrabowanie pasażerów, podróżował nim m.in. wojewoda poleski Medard Dawnarowicz oraz napad na położone nad Niemnem nadgraniczne miasto Stołpce, znajdujące się w odległości 67 km od [31, s. 14].

Pomimo trudnej sytuacji na pograniczu już w 1924 r. władze zdecydowały o utrzymywaniu bezpośredniej osobowej i towarowej komunikacji kolejowej. W tym celu podpisano konwencje, w której ustalono zasady regulujące przemieszczanie się osób i przewóz towarów. Na granicy polsko sowieckiej funkcjonowały następujące stacje graniczne: Zahacie – Firanowo; Stołpce – Niegorełoje; Mikaszewicze – Żytkowiczi; Zdołbunowo – Szepietowka; Podwołczyńska – Wołczyśk [2] oraz od 1926 r. Olechnowicze – Radoszkowiczy [9].

Z dróg bitych, których było wówczas niewiele najważniejszą rolę odgrywały: szosa Słucka, czyli Moskiewska i szosa Równe – Zviahel tzw. Kijowska. Reszta dróg i traktów, parokrotnie przecinających linie graniczną była w stanie miernym, mosty zaś na ogół złe, od lat nienaprawialne [7, s. 6]. Przykładem może tu być szosa w Korcu, łącząca Wołyń z sowiecką republiką, która w 1927 r. z uwagi na ograniczenia stosowane przez sowietów zarosła trawą, a rogatka graniczna podnosiła się bardzo rzadko dla przepuszczenia podróżnych [8, s. 94] zauważyć, że w 1924 r. w Polsce było zarejestrowanych 7501 samochodów, w tym tylko 8 w województwie tarnopolskim, 41 w wileńskim, a 68 w wołyńskim. W 1939 r. w kraju jeździło już 41 948 samochodów, w tym 350 w województwie tarnopolskim, 546 w wileński oraz 2461 w województwie lwowskim [5].

Granica pomiędzy Polską a jej wschodnimi sąsiadami ustanowiona w oparciu o Traktat ryski z 1921 r. przetrwała do 17 września 1939 r.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Z uwagi na fakt, że temat granic wschodnich Polski okresu II Rzeczypospolitej wywołuje do dziś komentarze, w tym zarzucające ówczesnym elitom politycznym podejmowanie niesprawiedliwych decyzji lub ich anulowanie, tematyka zasługuje na dalsze pogłębione badania naukowe, w tym kwerendy w Archiwum Akt Nowych, w którym znajduje się wydzielony zespół akt Leona Wasilewskiego, nr zespołu 390, przewodniczącego delegacji polskiej Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, która wspólnie z przedstawicielami sowieckimi zajmowała się delimitacją granicy.

Literatura

1. Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. ustanawiający zarząd wojskowy na ziemiach Litwy i Białorusi // Dz. Urz. Z. C. Z. W. – 1920, poz. 1 i 168.
2. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad o bezpośredniej osobowej i towarowej komunikacji kolejowej, podpisana w Warszawie dnia 24 kwietnia 1924 r. // Dz. U. – 1924. – Nr 50, poz. 344.
3. Kozicki S. Sprawa granic Polski na Konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r. / S. Kozicki. – Warszawa, 1921. – S. 140, 158.
4. Kozicki S. Sprawa granic Polski na Konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r. / S. Kozicki. – Warszawa, 1921. – S. 166.
5. Kresy Wschodnie II RP (1918-1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kresy-siberia.org/kresy/?page_id=310&lang=pl. – Data pobrania (28 XII 2012).
6. Nasza granica wschodnia // Polska Zbrojna. – 1923. – № 45. – S. 6.
7. Nasza granica wschodnia // Polska Zbrojna. – 1923. – № 46. – S. 6.
8. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu / M. Orłowicz. – Łuck, 1929. – S. 94.
9. Protokół między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, zmieniający niektóre postanowienia Konwencji o bezpośredniej osobowej i towarowej komunikacji kolejowej z dnia 24 kwietnia 1924 r. podpisany w Moskwie dnia 26 lipca 1934 r. – Dz. U. – 1935. – Nr 56, poz. 358, art. 1.
10. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. z dn. 12 maja 1919 r. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez Wojsko Polskie // Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (Dz. Urz. Z.C.Z.W), poz. 15.
11. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. z dnia 15 września 1920 r. w przedmiocie określenia kompetencji Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawach Z.T.P. i E. oraz rozgraniczenia kompetencji cywilnych i wojskowych na tych terenach // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 1, poz. 4, art. 2, 3.
12. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. z dnia 9 września 1920 r. o mianowaniu p. Władysława Raczkiewicza Szefem Zarządu terenów Przyfrontowych i Etapowych // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 1, poz. 3.
13. Rozkaz Naczelnego Wodza W. P. z dnia 9 września 1920 r. o zniesieniu Urzędu Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich oraz Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego // Dziennik Urzędowy Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych (Dz. Urz. Z.T.P. i E.). – 1920. – Nr 1, poz. 2, art. 1.
14. Rozkaz Naczelnego Wodza Wojska Polskiego z dnia 29 maja r. 1920 do Pana Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich w sprawie odpowiedzialności Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich wobec Rządu Rzeczypospolitej Polskiej // Dz. Urz. Z.C.Z.W, poz. 1057.
15. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 marca 1921 roku wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw zagranicznych i Ministrem Skarbu w przedmiocie nabycia i utraty obywatelstwa polskiego na zasadzie art. IV traktatu pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisanego w Rydze dnia 18 marca 1921 r. // Dz. U. – 1921. – Nr 59, poz. 375.
16. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1920 r. w przedmiocie zniesienia i likwidacji Tymczasowego Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych // Dziennik Ustaw (Dz. U.). – 1920. – Nr 115, poz. 762.
17. Rozporządzenie Szefa Z.T.P. i E. z dnia 6 XI 1920 r. w przedmiocie utworzenia powiatu lubomelskiego i wydzielenia gmin z powiatu kowelskiego // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 5, poz. 41.

18. Rozporządzenie Szefa Z.T.P. i E. z dnia 6 XI 1920 r. w przedmiocie utworzenia powiatu Kamień Kaszyski i wydzielenia gmin z powiatu włodzimierskiego // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 5, poz. 42.
19. Rozporządzenie Szefa Z.T.P. i E. z dnia 6 XI 1920 r. w przedmiocie utworzenia powiatu horochowskiego i wydzielenia gmin z powiatu włodzimierskiego // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 5, poz. 46.
20. Rozporządzenie Szefa Z.T.P. i E. z dnia 6 XI 1920 r. w przedmiocie rozszerzenia granic powiatu sarnieńskiego // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 5, poz. 49.
21. Rozporządzenie Szefa Z.T.P. i E. z dnia 6 XI 1920 r. w przedmiocie rozszerzenia granic powiatu sarnieńskiego // Dz. Urz. Z.T.P. i E. – 1920. – Nr 5, poz. 49, art. 1.
22. Traktat pokojowy między państwami centralnymi a Ukrainą, dnia 9 lutego 1918 r. [Electronowy zasób]. – Reżim dostępu : <http://www.firstworldwar.com/source/ukrainianpeacetreaty.htm>. – Data pobrania (30 XII 2012).
23. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dz. U. – 1921. – Nr 49, poz. 300.
24. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dz. U. – 1921. – Nr 49, poz. 300, art. III.
25. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dz. U. – 1921. – Nr 49, poz. 300, art. II.
26. Ustawa o preliminarjach pokojowych i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad, podpisana w Rydze // Dz. U. – 1920. – Nr 101, poz. 667 i 668.
27. Wasilewski L. Przewodniczący delegacji polskiej Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, *Wschodnia granica Polski* / L. Wasilewski. – Warszawa, 1923. – S. 1.
28. Wasilewski L. Przewodniczący delegacji polskiej Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, *Wschodnia granica Polski* / L. Wasilewski. – Warszawa, 1923. – S. 5.
29. Wasilewski L. Przewodniczący delegacji polskiej Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, *Wschodnia granica Polski* / L. Wasilewski. – Warszawa, 1923. – S. 7.
30. Wasilewski L. Przewodniczący delegacji polskiej Mieszanej Komisji Granicznej na Wschodzie, *Wschodnia granica Polski* / L. Wasilewski. – Warszawa, 1923. – S. 8.
31. Włodarkiewicz W. Ciernista droga realizacji Traktatu ryskiego – stosunki polsko-radzieckie w latach 1921–1926 / W. Włodarkiewicz. – S. 14.
32. Żurawski A. Delimitacja granicy ustalonej Traktatem ryskim / A. Żurawski // Przegląd historyczno-wojskowy. – Warszawa. – 2011. – Nr 1. – S. 24.
33. Żurawski A. Delimitacja granicy ustalonej Traktatem ryskim / A. Żurawski // Przegląd historyczno-wojskowy. – Warszawa. – 2011. – Nr 1. – S. 25.
34. Życie polityczne, Premier do obywateli na Kresach // Polska Zbrojna. – 1923. – Nr 87. – S. 2.
35. Życie polityczne, Ukraina sowiecka nie uznaje granic Polski // Polska Zbrojna. – 1923. – Nr 105. – S. 2.